

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У СОЛДАТІВ СТРОКОВОЇ СЛУЖБИ

У статті аналізуються особливості соціальних уявлень у військовослужбовців строкової служби, отримані за допомогою психосемантичного методу. Виявлено факторну структуру соціальних уявлень у солдатів строкової служби про образи ідеальних українського, російського та американського військовослужбовців. Визначено специфіку, відмінність і узагальненість характеристик факторної структури досліджуваних соціальних уявлень.

Ключові слова: соціальні уявлення, психосемантичні особливості, семантичний диференціал військовослужбовців, факторна структура уявлень.

Постановка проблеми. Участь української армії у військовому конфлікті на сході країни з кожним наступним роком призводить до все більшого значення питання якісної морально-психологічної підготовки військовослужбовців строкової служби під час виконання службових завдань за призначенням та їх подальшого продовження служби вже за контрактом. У цьому контексті важливим є питання сформованості у свідомості військовослужбовців, особливо на початку служби, тих соціальних уявлень про образ армії загалом і образ військовослужбовця зокрема, які можуть допомогти їм адаптуватися до військової діяльності.

Солдати-строковики є потенційно важливим резервом української армії, який у перспективі виступає базою формування контрактного складу армії. Саме тому їхні соціальні уявлення про військового як представника армії є важливим чинником, що впливає на їхню подальшу мотивацію до проходження військової служби та складання контракту в майбутньому. Визначення таких соціальних уявлень у свідомості військовослужбовців, що призивалися на строкову службу, наприклад, про ідеального військовослужбовця, дозволить розробити комплекс практичних психологічних заходів, спрямованих на формування позитивного образу української армії та українського воїна – захисника своєї Вітчизни. Впровадження алгоритму практичних психологічних заходів у роботу військового психолога з військовослужбовцями строкової служби на етапі проходження ними адаптації до військової служби дозволить значно знизити реакції нервово-психічного напруження і тим самим уникнути емоційних зривів і суїцидальних спроб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що дослідження сформованого у свідо-

мості молоді іміджу української армії не стало фокусом цілеспрямованого вивчення, зокрема, не вивчалися образи ідеального українського, російського й американського військовослужбовців в уявленні молоді призовного віку та військовослужбовців строковиків.

Теоретичною основою дослідження стали роботи таких науковців, що вивчали феномен соціальних уявлень, як: Д. Жоделе [1, с. 150], С. Московічі [2, с. 5; 3], Ж.-П. Кодол, Ж.-К. Абрик; застосування психосемантичного підходу у вивченні свідомості досліджували В. Петренко, О. Шмельов, образ сучасного військового – П. Корчемний, Р. Абдурахманов, Г. Ковальська [4, с. 158].

Презентоване дослідження спрямоване на виявлення особливостей соціальних уявлень у військовослужбовців-строковиків, щодо образу сучасної української, російської й американської армії.

Метою статті є вивчення особливостей соціальних уявлень про образ військовослужбовця у свідомості солдатів строкової служби.

З огляду на мету дослідження, нами були сформовані такі **завдання**:

1) розробити семантичний диференціал для виявлення психосемантичних особливостей соціальних уявлень у військовослужбовців-строковиків про образи ідеального українського, російського й американського військовослужбовців;

2) провести емпіричне дослідження соціальних уявлень солдатів строкової служби про образи ідеального українського, російського й американського військовослужбовців.

Для досягнення поставленої мети було використано теоретичні методи дослідження (аналіз, систематизацію й узагальнення), емпіричні (тес-

тування за допомогою психосемантичної методики) та статистичні (метод факторного аналізу).

Наукове і практичне значення отриманих результатів полягає не тільки в розширенні наукових знань про психологічні особливості соціальних уявлень солдатів строкової служби про образ військовослужбовця, а також у складанні плану практичних психологічних заходів щодо подальшого впливу на свідомість військовослужбовців строкової служби, спрямованих на їх адекватну адаптацію й ідентифікацію з військовою діяльністю.

Виклад основного матеріалу. Концепція соціальних уявлень була запропонована французьким психологом С. Московічі 1960 р. Дослідник зазначає, що соціальні уявлення – це основний елемент групової свідомості, у них подається ставлення певної групи до того чи іншого об'єкта. Тому соціальне уявлення відображає не індивідуальну думку людини, а її думку як члена групи, культури. Він визначає соціальні уявлення як елементи суспільної свідомості, в яких на рівні здорового глузду взаємодіють різні ідеологічні погляди, переконання, знання, які разом становлять і пояснюють соціальну реальність і поведінку носія соціальних настанов [2, с. 10; 3, с. 16].

Вивчення соціальних уявлень солдатів строкової служби про образ сучасного військовослужбовця нами визначається як система узагальнених, безособових уявлень, очікувань, прогнозів стосовно взагалі представників військових структур, які формуються на основі отриманої призовною молоддю з різних джерел інформації щодо об'єкта соціальних уявлень.

Соціальні уявлення про військовослужбовця – це відносно динамічне явище, оскільки воно постійно піддається змінам і є відмінним у представників різних соціальних груп і категорій, залежать від багатьох чинників. По-перше, можна зазначити, що розвиток соціальних уявлень детермінується певною системою еталонів, опорних образів, уявлень, понять. По-друге, самі військовослужбовці є носіями інформації, необхідної для формування соціальних уявлень про ідеального військовослужбовця.

Аналіз результатів соціологічних досліджень у військовій сфері свідчить, що сучасний процес трансформації уявлень про військового професіонала характеризується такими особливостями. По-перше, зміст поняття «військовий професіоналізм» значно розширюється, характер військової діяльності наближається до характеру цивільної. По-друге, відбувається конвергенція військових і цивільних цінностей. Трансформація військової професії відбувається в напрямі від моделі героїчного воїна-лідера до моделі воїна-мироотворця, поліцейського, захисника Батьківщини [5, с. 8].

Розроблені моделі воїна-визволителя, воїна-захисника Батьківщини більше актуалізу-

валися в умовах сучасної політичної ситуації в Україні. Але водночас даний образ поєднується з особливостями образу моделі воїна-лідера чи менеджера, воїна-поліцейського, які пропагуються в інших країнах.

Новий погляд на соціальні функції армії показала гібридна війна на сході України. Це не тільки зміна професійної ідеології військовослужбовців, перегляд системи підготовки до служби у війську, формування соціальної моделі сучасного військовослужбовця, найважливішою характеристикою якої є високий соціально-професійний потенціал, але й психологічна готовність військовослужбовців, частин і підрозділів Збройних сил України, інших сил сектора безпеки й оборони до дій в особливих умовах, здатність людини в погонах долати наслідки впливу підвищених навантажень на психіку, уміння успішно протистояти впливу різноманітних стресогенних чинників, зберігаючи водночас високу працездатність, і професійно діяти в особливих умовах [7, с. 58; 8, с. 18].

Отже, актуальним є дослідження та вивчення уявлень солдатів строкової служби про образ військовослужбовця як такого. Практична робота військового психолога в такому разі буде полягати в максимальному наближенні уявлень про образ військового в солдатів, що призвалися, до його реального змісту для зниження рівня впливу на свідомість і особистість військовослужбовця стресових чинників.

Дане дослідження проводилося на базі 8-го Чернігівського навчального центру Державної спеціальної служби транспорту. Дослідницька вибірка становить 100 осіб віком від 18 до 26, до якої ввійшли військовослужбовці чоловіки, які проходять строкову службу.

Виходячи з поставлених нами задач, у дослідницькій роботі був використаний модифікований авторський варіант семантичного диференціала, в якому міститься 40 дескрипторів. Дескриптори відображають особистісні властивості, а саме: вольові, моральні та професійні якості, комунікативний потенціал, фізичні особливості, якими повинен володіти сучасний військовий. Дана кількість дескрипторів дозволяє всебічно охарактеризувати військовослужбовця, а отже, і визначити найбільш значущі особливості уявлень солдатів строкової служби про образ військового.

Солдатам строкової служби були запропоновані чотири стимульних поняття для оцінки:

- ідеальний військовослужбовець – це образ військовослужбовця універсального, який не належить до конкретної культури чи країни;
- український військовослужбовець як представник нашої нації та культури;
- російський військовослужбовець як представник ворожої країни;

– американський військовослужбовець як представник однієї з найсильніших армій світу.

Отримані дані було піддано процедурі математико-статистичного аналізу за допомогою програми SPSS Statistic. Були використані первинні (вибіркове середнє) та вторинні (метод факторного аналізу) методи статистичної обробки.

У таблиці 1 представлено виявлену факторну структуру уявлення про **ідеального військовослужбовця** у свідомості солдатів строкової служби.

Таблиця 1

Факторна структура уявлення про ідеального військовослужбовця

Назва фактора	Складники характеристики
1. Фактор мужності	сміливий (0,823) енергійний (0,818) впевнений (0,727) активний (0,712) працьовитий (0,708) справедливий (0,703) рішучий (0,65)
2. Комунікативний фактор	дружній (0,841) добрий (0,761) відкритий (0,728) щирий (0,710) чуйний (0,674) товариський (0,620)

Як видно з таблиці 1, факторна структура уявлень про ідеального військовослужбовця представлена двома факторами, які пояснюють 29,2% внеску сукупної дисперсії.

Основу першого чинника (внесок до сукупної дисперсії – 16,2%) становлять такі характеристики: сміливий (0,823), енергійний (0,818), впевнений (0,727), активний (0,712), працьовитий (0,708), справедливий (0,703), рішучий (0,65). Даний чинник можна інтерпретувати, як «фактор мужності», тому що він містить характеристики, які свідчать про активну позицію ідеального військовослужбовця та виражені маскуліні риси. На наш погляд, цей чинник становлять якості, які насамперед необхідні для професійної діяльності військових і виконання ними службових завдань за призначенням. Наприклад, високий рівень нервово-психічної стійкості, що є важливою і необхідною умовою для витримки фізичних і моральних навантажень під час виконання службових завдань і функціонування в суто чоловічому колективі.

Основою другого чинника (внесок до сукупної дисперсії – 13%) є такі характеристики: дружній (0,841), добрий (0,761), відкритий (0,728), щирий (0,710), чуйний (0,674), товариський (0,620). За своїм змістом даний чинник можна назвати «фактором ефективної комунікації». Можна припустити, що саме завдяки побудові ефективної комунікації з оточуючими, особливо на етапі адаптації, військо-

вослужбовці успішно долають певні стресові чинники, які негативно впливають на їхню психіку.

Отже, ідеальний військовий в уявленнях військовослужбовців, що призвалися на строкову службу, є позитивним прикладом таких особистісних якостей, як мужність і комунікабельність, що допомагає у подальшому швидше ідентифікуватися з військовою діяльністю та добре виконувати свої службові обов'язки.

У таблиці 2 представлено однофакторну структуру уявлення солдатів строкової служби, що призвалися, про українського військовослужбовця.

Таблиця 2

Факторна структура уявлення про українського військовослужбовця

Назва фактора	Складники характеристики
1. Фактор професіоналізму.	розумний (0,885) дисциплінований (0,882) добре підготовлений (0,835) витривалий (0,827) енергійний (0,805) освічений (0,799) впевнений (0,792) сміливий (0,781) відповідальний (0,779)

Виявлений фактор пояснює 30,3% сукупної дисперсії. Його основу становлять такі характеристики: розумний (0,885), дисциплінований (0,882), добре підготовлений (0,835), витривалий (0,827), енергійний (0,805), освічений (0,799), впевнений (0,792), сміливий (0,781), відповідальний (0,779). Аналіз змісту цих характеристик дозволяє назвати його «фактором професіоналізму».

На нашу думку, наявність в уявленні солдатів у українського військовослужбовця високого інтелекту, освіченості, доброї підготовки та відповідальності, дисциплінованості та витривалості підсвідомо може вказувати на характерне для українського менталітету загальне професійне ставлення до виконання будь-якої роботи, зокрема й військової діяльності. На перший погляд, цей образ виглядає надто ідеалізованим, але історично українцям характерні такі риси, «як працелюбність, індивідуалізм, вміння господарювати, повага до власності, консерватизм до обумовлених часом змін національно-етнічних цінностей, а також активні прояви національних почуттів, патріотизму, релігійності» [6].

У таблиці 3 представлено також однофакторну структуру уявлення про російського військовослужбовця в солдатів строкової служби, що призвалися.

Виділений фактор пояснює 40,7% сукупної дисперсії. Його основу становлять такі характеристики: сміливий (0,885), нещирий (0,877), несаможестийний (0,871), несправедливий (0,87), дисциплінований (0,864), рішучий (0,851), енергійний

Таблиця 3
**Факторна структура уявлення
 про російського військовослужбовця**

Назва фактора	Складові характеристики
1. Фактор подвійної моралі	сміливий (0,885) нещирий (0,877) несамостійний (0,871) несправедливий (0,87) дисциплінований (0,864) рішучий (0,851) енергійний (0,837) дурний (0,835) метушливий (0,816) лінивий (0,813)

(0,837), дурний (0,835), метушливий (0,816), лінивий (0,813). Даний чинник можна назвати «фактором подвійної моралі».

Дані уявлення поєднують як позитивні вольові якості – дисциплінованість, рішучість, енергійність, так і негативні моральні якості – нещирість, несамостійність, несправедливість, метушливість, лінивість. На нашу думку, наявність у даному образі позитивних вольових якостей може бути наслідком усвідомлення та розуміння цих якостей як таких, що мають бути властиві будь-якому військовому і відповідають вимогам його професійної діяльності. Наявність у даному образі негативних моральних якостей, на нашу думку, є закономірним явищем, яке може бути зумовлене подіями військового конфлікту між Україною та Росією за участю російських військовослужбовців.

У таблиці 4 представлено також трьохфакторну структуру уявлення про американського військовослужбовця в солдатів строкової служби.

Таблиця 4
**Факторна структура уявлення
 про американського військовослужбовця**

1. Фактор професійної вірцевості	дисциплінований (0,811) добре забезпечений (0,782) добре підготовлений (0,772) рішучий (0,763) принциповий (0,709) енергійний (0,694) патріотичний (0,693) справедливий (0,677) багатий (0,662) витривалий (0,648) вольовий (0,645) сміливий (0,639) активний (0,613)
2. Фактор товариськості	дружній (0,87) товариський (0,866) впевнений (0,853)
3. Фактор емпатійної екстраверсії	чуйний (0,788) балакучий (0,786) відкритий (0,698)

У результаті факторного аналізу характеристик **американського військовослужбовця** було

отримано 3 основні чинники, які пояснюють 51,2% сукупної дисперсії.

Основу першого фактора (внесок до сукупної дисперсії – 22,3%) становлять такі характеристики: дисциплінований (0,811), добре забезпечений (0,782), добре підготовлений (0,772), рішучий (0,763), принциповий (0,709), енергійний (0,694), патріотичний (0,693), справедливий (0,677), багатий (0,662), витривалий (0,648), вольовий (0,645), сміливий (0,639), активний (0,613). Даний чинник можна назвати «фактором професійної вірцевості», в якому перше місце посідає така особистісна характеристика, як дисциплінованість, що є необхідною умовою для відповідності військовослужбовця вимогам військових посад, запорукою успішного виконання ним службових завдань за призначенням і гарантією ефективного функціонування військового колективу на різних рівнях його формування. Однак варто зазначити, що в даний чинник увійшли характеристики, які вказують на його забезпеченість, а саме – добре забезпечений та добре підготовлений, Ми можемо це пояснити тим, що в уявленні солдатів строкової служби для американського військового є характерними наявність не тільки професійного, але й належного грошового забезпечення, і, як наслідок, відповідна професійна підготовка.

Основу другого чинника (19,5%) становлять такі характеристики: дружній (0,87), товариський (0,866), впевнений (0,853). Його можна назвати «фактором товариськості». Дружність і товариськість є запорукою злагодженості у військовому колективі та взаємовиручки, що дуже добре представлено в американських фільмах військово-патріотичної спрямованості і може впливати на формування відповідних уявлень у свідомості українських солдатів.

Основу третього чинника (9,4%) становлять такі характеристики: чуйний (0,788), балакучий (0,786), відкритий (0,698). Його можна назвати «фактором емпатійної екстраверсії». В уявленні молодих солдатів американський військовий є чуйним і відкритим. На наш погляд, завдяки грамотній презентації його образу в засобах масової інформації, де він виступає не тільки захисником національних інтересів своєї держави, але й миротворцем всього світу.

Узагальнений аналіз **факторної структури уявлень** образу ідеального й американського військовослужбовців дозволяє визначити в них універсальні характеристики, які відображають притаманний їм високий рівень комунікативного потенціалу. Водночас є певна специфіка. Так, образ американського військовослужбовця представлено двома комунікативними чинниками: «фактором товариськості», який відповідає за якість побудови міжособистісних стосунків у колективі, та «фактором емпатійної екстраверсії»,

що відповідає за побудову загальної зовнішньої комунікації. В уявленні про ідеального військовослужбовця «комунікативний фактор» є комплексним і охоплює характеристики обох чинників.

Варто зазначити, що в уявленні військовослужбовців строкової служби про американського військового на перше місце виходять разом із професійними характеристиками, що описують його як особу, що відповідає всім вимогам професійної діяльності військового, ще і характеристики матеріального забезпечення.

Дані уявлення формувалися під впливом таких відносно сталих чинників, як: інститути освіти, особливості культури, менталітет, історична пам'ять, національний характер. Але варто зазначити, що значно вплинули на уявлення про військовослужбовців останнім часом засоби масової інформації (далі – ЗМІ) та пропаганда. Саме вони сприяли формуванню у свідомості молоді більш позитивного образу українського військовослужбовця та більш негативного – російського. Дана тенденція в ЗМІ зумовлена наявною військово-політичною ситуацією в країні і може бути спрямована на формування патріотичних настроїв у населення.

Актуальними перспективами дослідження може стати вивчення особливостей самосприйняття військовослужбовців і рівня сформованості в них професійної ідентичності, а також подальше розроблення та впровадження на базі військових навчальних центрів системи планованих заходів, спрямованих на формування позитивної професійної ідентичності у військовослужбовців строкової та контрактної служби.

Аналізуючи отримані дані, ми можемо зробити такі **висновки**:

1. В уявленні військовослужбовців строкової служби професійно важливі якості відіграють значну роль, що може бути зумовлено їхнім безпосереднім мотивованим ставленням до військової діяльності та бажанням опанувати військову спеціальність.

2. Виявлено, що в уявленні про ідеальних українського й американського військовослужбовців характерними особливостями для них є наявність професійних якостей і високий вольовий та комунікативний потенціал.

3. В уявленні про російського військовослужбовця характерними ознаками є поєднання в нього позитивних професійно важливих і вольових якостей разом із негативними комунікативними якостями (відлюдність, нещирість, хитрість тощо), що може бути наслідком антиросійської пропаганди.

4. На формування змісту образу військового визначально впливають такі відносно сталі чинники, як вплив ЗМІ, пропаганда, інститути освіти, культура, психічний склад нації, менталітет, національна свідомість і самосвідомість, національний характер.

5. Виявлено, що в солдатів строкової служби уявлення про ідеального військового здебільшого збігаються з їхнім уявленням про американського військового, що може бути зумовлено значним впливом західної медійної культури на свідомість сучасної молоді.

6. В уявленні солдатів строкової служби про українського військового яскраво вираженими є професійно-вольові якості, що значною мірою збігається з їхнім уявленням про ідеального військового, але водночас ми спостерігаємо відсутність характеристик, що вказують на його комунікативний потенціал. Виявлена особливість може виступати фокусом роботи військового психолога, а саме: проведення занять, спрямованих на побудову якісних взаємин у колективі та навчання військовослужбовців навичкам ефективної комунікації.

7. Отримані результати доцільно використовувати в професійній діяльності військового психолога із солдатами строкової служби, особливо під час проходження ними адаптаційного періоду, для формування в них позитивного образу українського військового, мотивації до успішного проходження ними подальшої військової служби за контрактом.

Література:

1. Донцов А. Концепция социальных представлений в современной французской психологии / А. Донцов, Т. Емельянова // Вопросы психологии. – 1984. – № 1. – С. 147–152.
2. Московичи С. Социальное представление : исторический взгляд / С. Московичи // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 1. – С. 3–18 ; № 2.
3. Московичи С. Машина, що творить богів / С. Московичи – К., 2004 – 353 с.
4. Абульханова К. Социальное мышление личности / К. Абульханова // Современная психология : состояние и перспективы исследований. – Ч. 3 : Социальные представления и мышление личности. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2002. – 288 с.
5. Требін М. Армія та суспільство : соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації : [монографія] / М. Требін. – Х. : Видавничий дім «ІНЖЕК», 2004. – 404 с.
6. Смітюх Г., Стрілецький В. Український менталітет – мислене дерево / Г Смітюх., В. Стрілецький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/.../Mentality.html
7. Алещенко В. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних сил України : [монографія] / В. Алещенко. – Харків : ХУПС, 2008. – 238 с.
8. Бабаян Ю., Грішман Л. Особливості психологіч-

ної готовності військовослужбовців до дій в екстремальних умовах / Ю. Бабаян, Л. Грішман //

Психологічні науки: збірник наукових праць. – 2014. – Випуск 2.13 (109). – С. 17–21.

Мозговой В. И. Особенности социальных представлений о военнослужащих у солдат срочной службы

В статье анализируются особенности социальных представлений у военнослужащих срочной службы, полученные с помощью психосемантического метода. Выявлена факторная структура социальных представлений у солдат срочной службы об идеальных украинском, российском и американском военнослужащих. Определена специфика, отличие и общность характеристик факторной структуры исследуемых социальных представлений.

Ключевые слова: социальные представления, психосемантические особенности, семантический дифференциал военнослужащих, факторная структура представлений.

Mozgovyj V. I. Features of social representations about military men at soldiers of recruit

The article analyzes the peculiarities of social representations of conscripts with the help of the psychosemantic method. The factor structure of social representations among conscripts about the Ideal Ukrainian, Russian and American military men has been revealed. Specificity, difference and generality of characteristics of the factor structure of the social representations studied are determined.

Key words: social representations, psychosemantic features, semantic differential serviceman, factor structure of representations.